

Jack Didden

Orde scheppen in chaos

Waarom de bevrijding van Noord-Brabant zo lang duurde

Battles are in fact chaotic affairs in which personalities and the element of chance play a considerable part. Victory goes to the commander who can first create some sort of order out of the terror and confusion.¹

In het herdenkingsjaar 2019 verschenen talrijke lokale en regionale studies over de bevrijding van Noord-Brabant. Driekwart eeuw na de gebeurtenissen werd deze onrustige, verheugende, maar ook traumatische periode nog eens belicht in allerlei publicaties. Ook de provincie besteedde uitgebreid aandacht aan 75 jaar bevrijding. Er werd een groot project op stapel gezet onder de titel 'Brabant Remembers', wat uitmondde in een waaier van activiteiten, waaronder een boek met 75 persoonlijke verhalen. Dit artikel beoogt niet de zoveelste poging te zijn om de bevrijding van Noord-Brabant chronologisch en/of regionaal te beschrijven. Het is een poging om te analyseren waarom de gevechtsacties verliepen zoals ze verliepen. Het is op zijn minst opvallend dat de eerste Brabantse plaatsen al op 17 september 1944 werden bevrijd in het kader van operatie *Market Garden*, maar dat het laatste dorp, Moerdijk, pas op 9 november in Poolse handen viel. Waarom duurde het zo lang? Ter vergelijking: na de uitbraak uit Normandië duurde de bevrijding van heel Frankrijk en België amper een maand. Dat is de centrale vraag. Dit artikel wil laten zien dat het antwoord samenhangt met de verschillende manieren van oorlogsvoering.² Het Duitse leger mocht dan in het najaar van 1944 op de knieën zijn gedwongen, verslagen was het nog lang niet. Vooral de Brabantse bevolking zou daar een hoge prijs voor betalen. Eén Brabantse regio, het Land van Heusden en Altena, werd nooit veroverd door geallieerde troepen en valt daarom buiten het bestek van dit artikel.

Voorzichtig

Op vrijdag 27 oktober vroeg in de ochtend vertrokken groepjes Britse verkenningswagens van het *11th Hussars* vanuit Udenhout richting Loon op Zand.³ Het was de bedoeling dat het verkenningsbataljon zo snel mogelijk zouden worden gevolgd door de Sherman tanks van het *8th King's Royal Irish Hussars*. De dag was nog jong en er hing een dichte ochtendnevel die het zicht bemoeilijkte. Ook het beboste terrein noopte tot voorzichtigheid. De bemanningen van de licht bewapende voertuigen, van het type Dingo, waren tot het uiterste gespannen. Waar zat de vijand en hoe zou deze reageren? Ze naderden voorzichtig hun doel.

- 1 Essame, *The Battle for Germany*, 52-53.
- 2 De algemeen notities in dit artikel over de operaties en de strategie zijn gebaseerd op Ellis, *Victory in the West II* en MacDonald, *The Siegfried Line Campaign*.
- 3 Details: War Diary 11th Hussars, 27.10.44, War Diary 7th Armoured Division, 27.10.44, Delaforce, *Churchill's Desert Rats*, 119.

De kerk van Loon op Zand kort na de strijd. (Collectie Didden/Swarts)

Opeens klonk er een harde knal en een lichtflits schoot uit de struiken: een Duits anti-tank kanon had gevuld. Een granaat trof de voorste Dingo. De chauffeur was op slag dood, de andere twee bemanningsleden konden uit het open voertuig springen en zochten dekking. Een andere verkenningswagen wist te ontsnappen en reed snel terug. Overall knetterden Duitse mitrailleurs. De aanval in de richting van Loon op Zand kwam tot stilstand voordat hij goed en wel was begonnen.

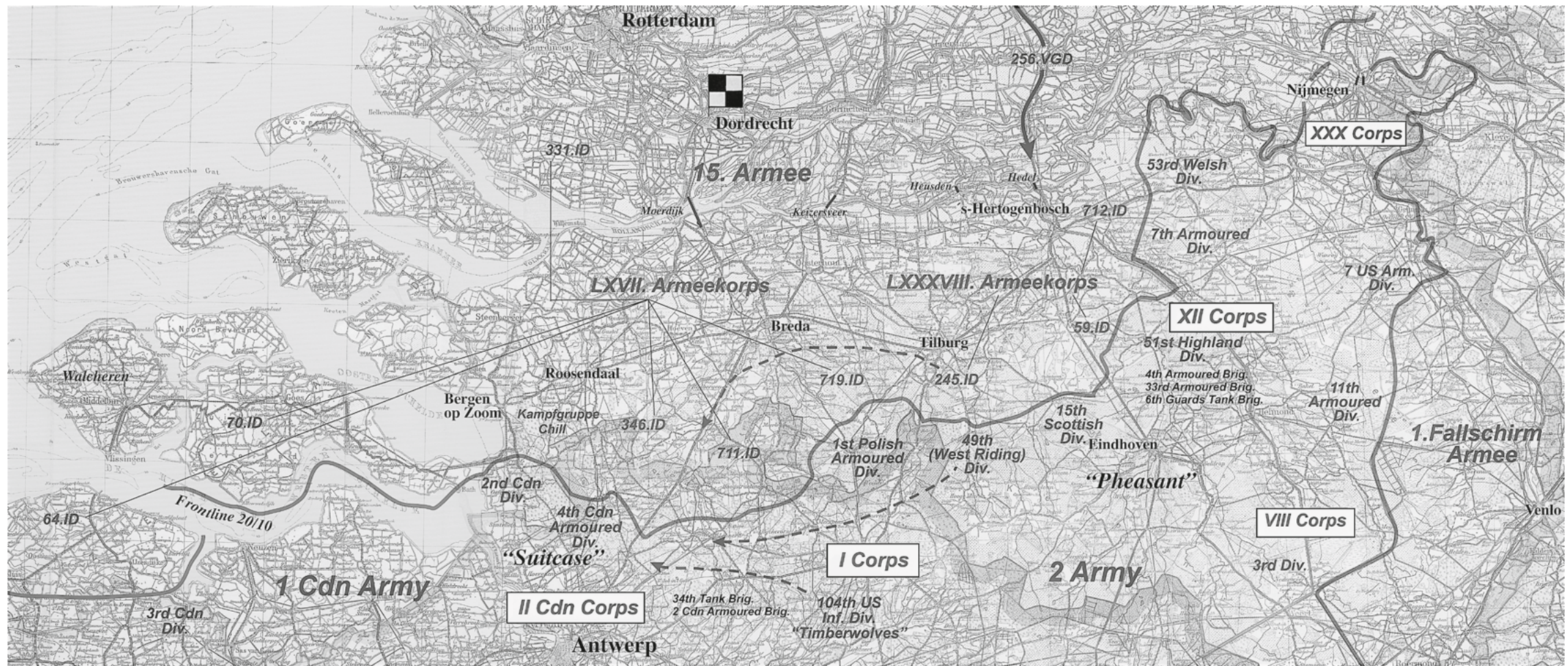
Brigadegeneraal A.D.R. Wingfield, de commandant van de *22nd Armoured Brigade*, was ook al vroeg op. Hij reed naar voren om te kijken hoe de aanval van de twee bataljons verliep. Net buiten Udenhout zag hij een groene vlag aan de kant van de weg. Pal daarnaast zat de staf van het *8th Hussars* aan een lange tafel op hun gemak te ontbijten! Wingfield ontplofte bijna. De uitleg van de commandant over de onverwachte tegenstand bij Bosch en Duin achtte hij een uiterst zwak excuus. Dat de verkenningswagens niet van de weg af konden, meende hij, was nog geen reden voor de tankbemanningen om rustig af te wachten. Al zakten de tanks in de modder weg, ze moesten onmiddellijk op weg. Nu aanvallen, luidde zijn order. De officieren vlogen alle kanten uit. Binnen een kwartier waren de tankmotoren

gestart en gingen de *Hussars* op weg. Verderop kreeg Wingfields baas, divisiecommandant generaal-majoor G.L. Verney, op zijn beurt een stevige uitbrander van zijn superieur, luitenant-generaal Sir Neil Ritchie. De commandant van *XII Corps* was woedend over het trage optreden van de pantserdivisie, de beroemde Woestijnratten. Alle woede ten spijt zou het toch nog twee dagen duren eer Loon op Zand in Britse handen was.

Teleurstelling

De reactie van Ritchie was zeer begrijpelijk. Immers, zijn troepen waren zwaar in de meerderheid en veel mobieler dan hun tegenstander. De geallieerde overmacht in Noord-Brabant eind oktober 1944 was werkelijk overweldigend. Aan de vooravond van de bevrijding van het midden en het westen van de provincie bezette de Brits-Canadese *Twenty-First Army Group* van Woensdrecht tot Oss ruim 130 kilometer front (zie kaart). De legergroep, die onder bevel stond van de Britse veldmaarschalk Bernard Law Montgomery, telde ten westen van de *Corridor* niet minder dan acht divisies plus vier tankbrigades (ongeveer twee divisies), georganiseerd in twee legerkorpsen. Zijn tegenstander, generaal Gustav von Zangen

De opstellingen aan de vooravond van de operaties Pheasant en Suitcase. (Didden en Swarts, *Autumn Gale*, 346-347)

van het Duitse *15. Armee*, beschikte ook over acht divisies, of liever, de uitgebluste restanten daarvan. Dat klinkt alsof beide partijen ongeveer even sterk waren, maar de cijfers geven een andere beeld. In totaal had Montgomery voor de aanval de beschikking over 167.045 manschappen, bijna 2.000 stuks geschut en ongeveer 900 tanks.⁴ Von Zangen kon daar slechts 65.000 man, iets meer dan 200 kanonnen en 60 rupsvoertuigen (geen tanks!) tegenover stellen.⁵ De Brits-Canadese aanval die op 20 oktober begon, was een gelopen koers dus, althans zo leek het op papier. Toch klauterden de laatste Duitse soldaten pas op 9 november over de restanten van de opgeblazen Moerdijkbruggen naar Zuid-Holland. Waarom duurde de bevrijding van West en Midden Brabant vervolgens nog drie weken?

Wie jarenlang onderzoek doet naar een bepaald onderwerp en zich daarbij steeds verder een weg graaft door de archieven, krijgt op den duur last van de wet van de verminderde meeropbrengst. De onderzoeker komt bij diverse bronnen steeds vaker dezelfde informatie tegen. Dat is natuurlijk volstrekt logisch, want de bronnen ontleen informatie aan elkaar en beschrijven dan ook een waargenomen werkelijkheid die, uiteraard, steeds dezelfde is. Maar dezelfde onderzoeker kan, mits hij een open blik heeft, ook uitkomen bij wat algemeen bekend staat als 'voortschrijdend inzicht'. Met andere woorden, de oorspronkelijke ideeën moeten worden bijgesteld naarmate onderzoek steeds meer duidelijkheid geeft over factoren die bij de oorspronkelijke analyse niet, of niet voldoende, zijn meegewogen. Dat is de schrijver dezes ook overkomen. In mijn eerste studie over de bevrijding van Noord-Brabant concludeerde ik dat de reden voor het trage verloop lag in een 'knappe Duitse verdediging die handig gebruik maakte van het terrein, gecombineerd met een niet erg doortastende geallieerde bevelvoering.'⁶ Deze conclusie is op zich juist, maar zij is niet volledig. Want, waarom opereerden de geallieerde troepen zo overdreven methodisch en hoe konden de Duitse troepen zich telkens zo handig verdedigen? Dit artikel is een poging om deze cruciale vragen beantwoorden. Maar allereerst: waarom werd er in Noord-Brabant eigenlijk zo zwaar strijd geleverd in het najaar van 1944?

Het belang van Noord-Brabant

Het verhaal van de strijd om Noord-Brabant begint op zondag 17 september 1944 met de start van Operatie *Market Garden*. Deze onderneming, die tot doel had het Derde Rijk te verslaan voor het invallen van de winter, poogde via een corridor van luchtlandingstroepen in een klap een aantal waterhindernissen te nemen zodat het Britse *Second Army* kon oprukken tot aan het IJsselmeer en in oostelijke richting het Roergebied kon isoleren. Plaatsen als Valkenswaard, Eindhoven, Veghel en Grave werden bevrijd en waren ineens wereldnieuws. De operatie mislukte echter en wat eind september restte, was een lange slurf geallieerd gebied (die al snel de naam *Corridor* kreeg). Deze sneed de provincie in tweeën. Hitlers bevelhebbers, Von Zangen en diens superieur, veldmaarschalk Walter Model, pleitten voor een snelle terugtocht achter de grote rivieren. Hitler verbood dit, Noord-Brabant moest en zou in Duitse handen blijven, in de eerste plaats om de verbinding met de divisies in Zeeuws-Vlaanderen en op Walcheren niet te verliezen.⁷

Daarnaast speelde Hitlers *Brückenkopf Strategie* een grote rol. Sinds de krijgskansen zich in 1943 definitief tegen het Derde Rijk hadden gekeerd, had Hitler een obsessie ontwikkeld: overal moesten zijn troepen bruggenhoofden in vijandelijk gebied zien te houden,

Douglas C-47 Skytrains met Amerikaanse parachutisten op weg naar de landingsterreinen bij Son. (collectie Didden/Swarts)

vanuit het waanidee dat zij in de toekomst als startpunt konden dienen voor mogelijke tegenaanvallen. Zo ook dus Noord-Brabant, dat in Hitlers ogen één groot bruggenhoofd was ten zuiden van de grote rivieren. Hitlers bevelhebbers wisten wel beter, maar konden niet anders doen dan gehoorzamen. Hun motto voor de troepen: tijd rekken om de Duitse verdediging langs de landsgrenzen zo sterk te maken dat ze onneembaar werd. Intussen hield hun tegenspeler, Montgomery, aan wiens brein *Market Garden* was ontsproten, de blik nog steeds gericht op Duitsland. Hij begreep wel dat daarvoor eerst het gebied ten zuiden van de Maas, zowel westelijk als oostelijk van de *Corridor* in geallieerde handen moest komen. Deze klus kon wel door een handjevol divisies geklaard worden, zo meende de Britse bevelhebber. Dat bleek al snel een serieuze misvatting.

Mislukt

Het Canadese *First Army* startte op 24 september een aanval zowel in de richting van Tilburg als van Woensdrecht met als einddoel het verdrijven van het Duitse *15. Armee* tot achter de Maas en het Hollands Diep. Tegelijkertijd zou oostelijk van de *Corridor* een Amerikaanse pantserdivisie via Overloon oprukken naar Venlo. Ook hier was de rivier de Maas het voorlopige einddoel. De tweede fase van de bevrijding van Noord-Brabant was

4 Met dank aan Johan van Doorn die de (quartmaster) Files van de 21st Army Group heeft geanalyseerd.

5 Geëxtrapoleerd uit Kriegstagebuch LXXXVIII. Armeekorps september 1944, Ia Anlagen.

6 Didden en Swarts, *Einddoel Maas*, 204.

7 Kriegstagebuch Heeresgruppe B, Führerbefehle, Ia 839/44, 25.09.44. Roll 3 folder 5.

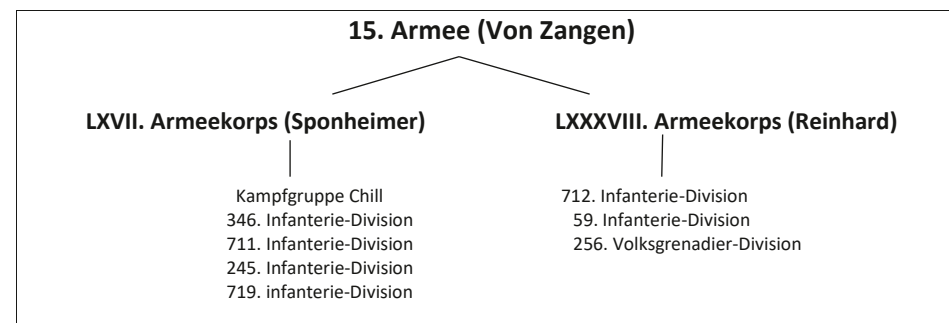
begonnen. Al deze aanvallen liepen vast in een uiterst effectieve Duitse verdediging. Niet toevallig ontstond het eerste Nederlandse oorlogsmuseum bij Overloon en is de strijd bij Woensdrecht een inktzwarte bladzijde in de Canadese militaire geschiedenis. Begin oktober bevonden de geallieerde operaties in Noord-Brabant zich in een impasse. Wat nu?

Het was duidelijk dat aanmodderen geen zin had. Uiteindelijk viel half oktober dan ook de beslissing om alles op alles te zetten teneinde de Duitse troepen zo snel mogelijk tot achter de Maas te verdrijven. Dat was geen spontane ingeving van Montgomery, maar volgde uit een conflict met de Amerikaanse generaal Dwight D. Eisenhower, de hoogste baas van alle geallieerde troepen in West-Europa. Eisenhower gaf de Britse veldmaarschalk opdracht zijn focus te verleggen van Duitsland naar Noord-Brabant en onverwijld alle inspanningen te concentreren op het verjagen van de Duitse troepen tot achter de Maas, zodat eindelijk de haven van Antwerpen in gebruik kon worden genomen. Deze haven werd van essentieel belang geacht voor de eindfase van de strijd tegen Duitsland. Dit doel moest worden bereikt door twee gekoppelde operaties, *Suitcase* en *Pheasant*, die respectievelijk op 20 en 22 oktober werden gelanceerd. Zoals we al zagen, eindigden ze pas op 9 november, drie weken later. Een verklaring voor het trage verloop kan alleen gevonden worden door de twee tegenstanders grondig te vergelijken.

De rol van het Brabantse verzet, het verzamelen van inlichtingen over Duitse troepen en hun bewegingen, hoewel nuttig, speelde in deze militaire operaties geen doorslaggevende rol. Dat kwam deels omdat de geallieerde commandanten terughoudend omgingen met de informatie van burgers, maar ook omdat de inlichtingen die het verzet verstrekten slechts een klein deel vormden van het totaal aan informatie over de vijand. Tenslotte was dit soort informatie onvermijdelijk achterhaald zodra het front in beweging kwam. We laten dit interessante verhaal hier dus buiten beschouwing en beperken ons tot de twee strijdende partijen.

Militaire effectiviteit

Om de effectiviteit van een militaire eenheid te beoordelen maken we gebruik van een bestaand raamwerk, in dit geval het handboek van het Britse leger uit 2010.⁸ Volgens dit handboek stoelt militaire effectiviteit op drie componenten: een fysieke, een conceptuele en een morele. De fysieke wordt gevormd door de mankracht, de uitrusting en het gezamenlijk optreden (waarmee ook de effectiviteit wordt bedoeld). Kort en bondig: hoe groot en sterk is een eenheid en hoe goed is de samenwerking. De conceptuele component verwijst naar de tactiek die troepen moeten kunnen toepassen, wat ze geleerd hebben op dit gebied, hoe ze zijn opgeleid en hoe ze het geleerde in praktijk brengen. De derde component, de morele, gaat over het moreel van de troepen. Populair gezegd: gelooft de troep er nog in? Maar de morele component gaat ook over de samenhang, met daarbinnen kameraadschap, trots, strijdgeest, discipline, integriteit, trouw en leiderschap. Hoewel als derde genoemd is deze laatste component feitelijk de belangrijkste. Het moreel is het minst tastbare en voorspelbare element, maar het is vaak beslissend als het gaat om winnen of verliezen. Het is net als bij een team van topsporters: als die er als collectief niet meer in geloven, wordt het niets. Om te begrijpen waarom de ene partij, de geallieerde, minder presteerde dan de andere, de Duitse, moeten we dus deze drie aspecten onder de loep nemen en kijken hoe de toestand was in het najaar van 1944 toen de strijd losbarstte in Noord-Brabant. Laten we eerst de Duitse kant bezien en beginnen met de vraag: over welke troepen hebben we het precies?

^ Schema 15. Armee oktober 1944.

< General der Infanterie Gustav Von Zangen. (Collectie Didden/Swarts)

De Duitse troepen

Noord-Brabant ten westen van de *Corridor* werd, zoals gezegd, bezet door het *15. Armee* van generaal Gustav von Zangen (zie kader hiernaast). Het leger bestond uit acht divisies aangevoerd door twee legerkorpsen. De gemiddelde organieke sterkte van de Duitse divisies bedroeg in 1944 maximaal 12.000 man.⁹ Organiek wil zeggen: op papier. De werkelijke omvang was vrijwel altijd kleiner. Sommige divisies waren nog in opbouw ten tijde van de geallieerde invasie op 6 juni 1944 en bereikten nooit hun maximale sterkte. Het werkelijke aantal manschappen

in de divisies lag in oktober 1944 veel en veel lager. De belangrijkste oorzaak moet gezocht worden in de verliezen die in Frankrijk en België waren geleden. Enkele divisies werden volledig gedecimeerd in de vleesmolen in Normandië. Zo telde bijvoorbeeld de *85. Infanterie-Division* van luitenant-generaal Kurt Chill (later georganiseerd in de *Kampfgruppe Chill*) bij aankomst in Turnhout begin september nog slechts zo'n duizend man en had ze alle zware wapens moeten achterlaten.¹⁰ De *346. Infanterie-Division* was al vanaf de tweede dag van de

⁸ Chief of Staff of the British Army, *Army Doctrine Publication Operations*, 2010. Vertalingen van de auteur. Een uitgebreide verhandeling kan de geïnteresseerde lezer vinden in mijn dissertatie, *Fighting Spirit*.

⁹ Tessin, *Band 15*, 154-155.

¹⁰ Kriegstagebuch LXXXVIII. Armeekorps, Anlage B 265, 09.09.44 en B 271, 13.09.44, War Diary 50th Division, 09.09.44 en First Canadian Army SIR 17.09.44.

invasie onafgebroken in strijd gewikkeld met de Britten en gereduceerd tot een schim van wat ze ooit was. Von Zangens leger was dus ernstig verzwakt waar het ging om aantallen manschappen. Wat waren nu precies de sterke en zwakke kanten van de Duitse troepen die zich in Noord-Brabant bevonden?

Zwaktes

Het grootste probleem was ongetwijfeld het volledig ontbreken van luchtsteun door de eigen *Luftwaffe*. De geallieerden hadden sinds de zomer van 1944 het absolute luchtvoortwicht, wat niet alleen betekende dat de Duitse grondtroepen geen ondersteuning kregen vanuit de lucht, maar ook nog eens dat ze zich vrijwel alleen 's nachts konden verplaatsen, althans in theorie. In de praktijk liet zich vaak geen enkel geallieerd vliegtuig zien boven het Brabantse land en waren bewegingen overdag toch mogelijk. Bij de zware verliezen kwam ook nog de barre terugtocht die de troepen van het *15. Armee* achter de rug hadden. Eind augustus stonden de voorste eenheden nog aan de Seine, twee weken later arriveerden de eerste in Noord-Brabant.¹¹ Het is een hardnekkige mythe dat de *Wehrmacht* gemotoriseerd was tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar het merendeel van het leger, met uitzondering van de pantserdivisies, verplaatste zich net als in de Eerste Wereldoorlog te voet, op de fiets of met paarden.¹² Sommige infanteristen hadden bij aankomst aan het front in Noord-Brabant een afstand van meer dan 350 kilometer achter de rug, te voet! Nadat zijn compagnie in Nistelrode was gearriveerd op 26 september noteerde sergeant W. Frey van de *712. Infanterie-Division* in zijn dagboek: 'De mannen zijn doodop (*Kaputt*), het zijn allemaal oude kerels (...) Het onnodig heen en weer marcheren leidt tot gekanker, al twee dagen geen eten gehad. (...) De mannen hebben honger en zijn volledig uitgeput. (...) De Britten hebben hier tanks – en wij hebben niet eens een anti-tank kanon. Arm Duitsland!¹³ Toch vocht ook Frey door, tot hij enkele dagen later gevangen werd genomen.

Duitse infanteristen tijdens de terugtocht uit Frankrijk. (Collectie Didden/Swarts)

Tijdens de moeizame terugtocht door Noord-Frankrijk en België hadden de diverse eenheden ook veel van hun zware wapens verloren, hoewel bij de overtocht over de Westerschelde meer was gered dan Von Zangen had durven hopen. Desondanks telden de Duitse divisies lang niet het organieke aantal kanonnen. Om dat gemis goed te maken, vielen de troepen terug op hun uiterst effectieve luchtafweergeschut, de *Flak*. Al in Rusland en Noord-Afrika was het beste geschut ter wereld, het beroemde 8,8 cm kanon, zeer effectief gebleken tegen tanks. Daarnaast werd ook handig gebruik gemaakt van het lichtere luchtafweergeschut als wapen tegen grondtroepen. De 2,0 en 3,7 cm granaten, bedoeld voor vliegtuigen, bleken uiterst dodelijk tegen de infanterie en zelfs effectief tegen versterkte posities. (Een 3,7 cm granaat kon dwars door een muur heen slaan.)

Een 3,7 cm Flak 18 kanon in Italië. (BA: 1011-478-2162-26)

De meeste divisies die Noord-Brabant binnenstroomden vanaf begin september hadden nog een handicap, want het waren zogeheten *bodenständige* eenheden. Dat wil zeggen: ze waren opgeleid en uitgerust om vanuit vaste posities (meestal goed ingerichte bunkers, langs de Franse, Belgische en Nederlandse kust) tegen de vijand te vechten. Ze beschikten dus nauwelijks over gemotoriseerd transport en manoeuvreren en verplaatsen hadden ze nooit geoefend. Het was dan ook een wonder, of beter, een prestatie van formaat, dat het *15. Armee* dat vanaf 4 september (de bevrijding van Antwerpen) volledig klem zat tegen de Belgische Kanaalkust, niet vernietigd was door Montgomery's veel mobielere strijdmacht.

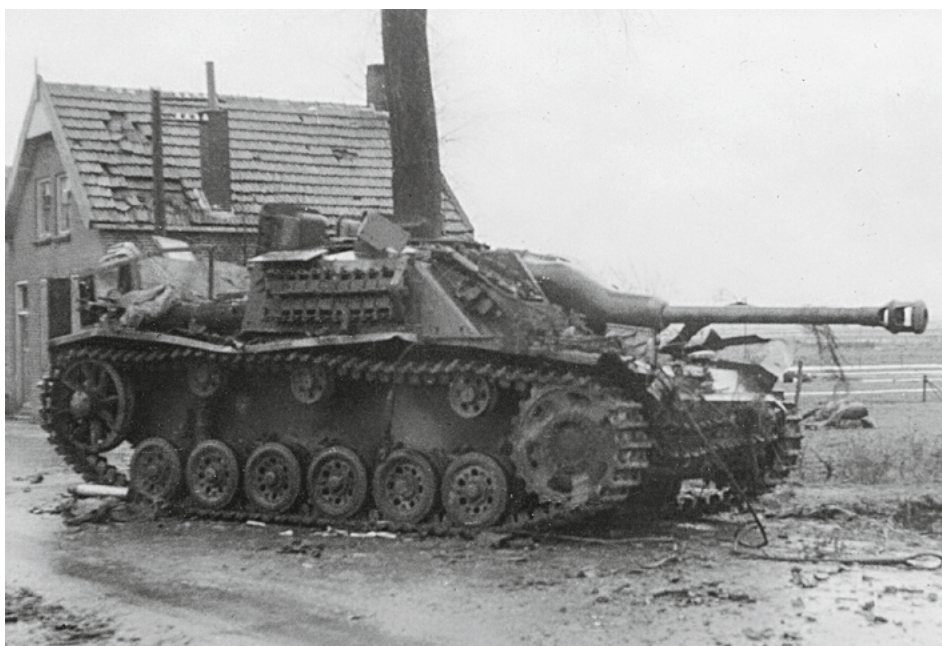
11 Onderwerp van het eind 2021 te verschijnen boek van Jack Didden en Maarten Swarts, *The Army that got away, How the German 15th Army escaped annihilation in September 1944*.

12 Hierover in detail: Gross, *The Myth and Reality of German Warfare*.

13 War Diary Second Army, Intelligence Summary 128, 10.10.1944.

Andere beperkingen

Von Zangens leger had ook geen enkele tank. Dat was een serieuze handicap in de strijd tegen een legermacht die bij de start van *Suitcase* en *Pheasant* over niet minder dan 1.100 tanks beschikte. Het waren immers tanks die het karakter van de oorlog bepaalden. Dankzij deze mobiele wapenplatforms konden de Duitsers in vier weken Frankrijk op de knie krijgen, wat tijdens de Eerste Wereldoorlog in nog geen vier jaar was gelukt. Tanks waren (en zijn) het gezicht van de moderne oorlog, waar 'vuur en beweging' het leidende principe is.¹⁴ Maar, zoals gezegd, Von Zangen had er geen. Toch waren zijn troepen niet helemaal kansloos tegen geallieerde tanks. Om te beginnen waren daar de kleine, hand gedragen antitankwapens, zoals de *Panzerfaust* en de *Panzerschreck*, en de antitank kanonnen. Veel belangrijker in de afweer tegen tanks waren de schaarse rupsvoertuigen, de *Sturmgeschütze* en *Panzerjäger*, georganiseerd in onafhankelijke eenheden. Het fundamentele verschil met een tank was dat deze voertuigen geen draaibare koepel hadden. Dat maakte ze minder geschikt als aanvalswapen, maar in de verdediging waren ze beslist de gelijke van een tank en soms zelfs superieur. Dat zou ook in Noord-Brabant op soms dramatische wijze blijken. Alleen al met hun aanwezigheid gaven ze een enorme morele steun aan de eenvoudige infanteristen. Het is dan ook niet vreemd dat de *Bundeswehr* als enig NAVO land een tankjager invoerde in de jaren vijftig.

Een Sturmgeschütz III dat achterbleef aan de Steenweg bij Moerdijk. (Collectie IPMS, Londen)

Er was nog een element dat in het nadeel van de Duitse troepen werkte. Veel dienstplichtigen waren zogeheten *Volksdeutsche*. Dit waren mannen uit gebieden, meestal delen van Polen, die het Derde Rijk vanaf 1939 had ingelijfd. Dat hun motivatie om te vechten voor hun bezetter te wensen overliet, is een eufemisme. En het ging niet om een klein deel van de Duitse eenheden. In een divisie als de *59. Infanterie-Division* bijvoorbeeld viel niet minder

dan 40 procent in deze categorie.¹⁵ Behalve het kader was een substantieel deel van de soldaten die in Noord-Brabant moesten vechten helemaal geen 'echte' Duitser. Natuurlijk arriveerden er na de aankomst in Nederland midden september bij alle eenheden druppelsgewijs rekruten uit Duitse kazernes om de opengevallen plaatsen op te vullen. Niet alleen waren zij te gering in aantal om de verliezen goed te maken, ook met hun kwaliteit was het regelmatig treurig gesteld.¹⁶ Zo arriveerden er begin oktober 246 nieuwelingen van 17 en 18 jaar oud in Tilburg. De staf van de *245. Infanterie-Division* achtte hun gevechtswaarde 'nul' en stuurde ze naar de Isabellakazerne in Vught om hun basisopleiding af te ronden.¹⁷ De fysieke component was dus niet bepaald in het voordeel van de *Wehrmacht*. Hoe zat het met de andere twee, de morele en de conceptuele?

Het moreel in het Duitse leger eind 1944 was, simpel gezegd, wisselend.¹⁸ Gehoorzaamheid en je plicht doen was zo leidend voor de Duitse mentaliteit dat zelfs twijfelaars braaf de hun opgedragen taken bleven vervullen, zelfs in het zicht van het naderende einde. Bovendien was de discipline ongekend hard en begon naarmate de oorlog verstreek ronduit moordzuchtige trekken te krijgen. In plaats van rechtspraak in de gebruikelijke zin van het woord, waren de militaire rechters zodanig geïndoctrineerd in het nationaalsocialistische gedachtengoed dat er beter van regelrechte terreur kan worden gesproken. Ter verduidelijking: tijdens de Tweede Wereldoorlog spraken Duitse militaire rechtbanken 20.000 doodvonnissen uit, waarvan 60 tot 70 procent daadwerkelijk werd voltrokken.¹⁹ Ter vergelijking: in het Britse leger kregen veertig soldaten de doodstraf, in het Amerikaanse werd slechts één soldaat geëxecuteerd.²⁰ (Aan de andere kant: het Rode Leger was even meedogenloos als de *Wehrmacht* en executeerde niet minder dan 157.000 soldaten.) Angst voor terreur was dan ook een niet onbelangrijke drijfveer, maar het was niet de enige of doorslaggevend factor. Een enkeling vocht verbeterd door vanuit een wanhopig geloof in de eindoverwinning die de Führer in het vooruitzicht stelde, maar veruit de meesten, ook zelfverklaarde antinazi's, deden domweg hun plicht, onder het motto 'Wat kunnen we anders?' Leidend hierbij was, en dat geldt voor soldaten in alle oorlogssituaties, dat zij principieel hun kameraden niet in de steek wilden laten. Desondanks gaven sommige militairen, vooral *Volksdeutsche* en oudere mannen, zich over zodra de kans zich voordeed.

De Duitse tactiek

Om te begrijpen waarom de geallieerde opmars zo traag verliep, moeten we ons vooral richten op het conceptuele element, meer bepaald het tactisch niveau. Dit wordt in de vakliteratuur omschreven als het niveau waarop slagen en gevechten worden uitgevochten. Ook in de sport kennen we de term tactiek: op welke manier verslaan we de vijand? Militaire tactiek stoelt op vier principes: 'sterker zijn dan de vijand, (...) vuuroverwicht, combineren van vuur en beweging en (...) vrijheid van handelen.'²¹ In al deze principes, behalve de laatste, zagen de Duitsers zich in oktober 1944 overvleugeld door de tegenstander. Toch was het

14 Zie bijvoorbeeld Van Wiggen et al, *Tactiek om te begrijpen*, 23-33.

15 Interrogation Report Second Army, 10 september 1944. Een flink aantal van deze Polen vochten later tegen de Wehrmacht in de 1st Polish Armoured Division.

16 Een duidelijke uitzondering vormden bijvoorbeeld de *Fallschirmjäger*, de parachutisten.

17 Kriegstagebuch LXXVIII. Armeekops, 09.10.44.

18 Voor een uitvoerige discussie met voorbeelden verwijs ik naar mijn dissertatie, *Fighting Spirit*, 341-357.

19 Ook in Noord-Brabant werden enkele deserteurs terechtgesteld.

20 Haase, 'Wehrmachtangehörige vor dem Kriegsgericht'.

21 Wiggen et al, *Tactiek om te begrijpen*, 7.

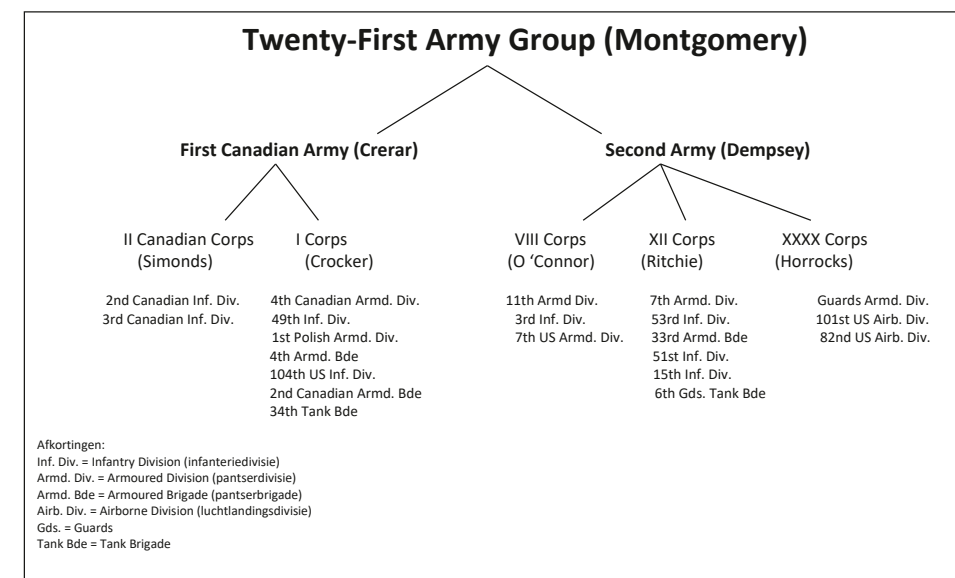
streven naar vrijheid van handelen, dus zelf bepalen wat wanneer te doen, het hoogste doel in de *Wehrmacht*. Dat was geen toeval. Het belangrijkste tactisch principe in het Duitse leger namelijk was dat van de *Auftragstaktik*. Dat komt er, eenvoudig gezegd, op neer dat een officier zelf bepaalt hoe hij een gegeven opdracht (*Auftrag*) uitvoert. Anders dan in alle andere legers, waar een superieur niet alleen precies het doel bepaalde, maar ook beval hoe men dat moest bereiken, kreeg een officier in het Duitse leger een grote vrijheid om zelf creatief om te gaan met een gegeven opdracht. De -correcte- gedachte hierachter was ontstaan aan het einde van de negentiende eeuw.²²

Militaire denkers in Duitsland beseften na de ervaringen in de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 al spoedig dat een modern gevecht vanwege zelf ladende vuurwapens veel sneller verliep dan tot nu toe gebruikelijk was. Orders van hogerhand waren vrijwel altijd achterhaald tegen de tijd dat de officieren aan het front ze moesten uitvoeren. Eigenlijk kon alleen de man ter plekke inschatten wat de juiste respons moest zijn. Het zal duidelijk zijn dat dit principe wel hoge eisen stelde aan de verantwoordelijke officier, want hij moest niet alleen snel kunnen reageren, maar vooral ook creatief zijn en soms zelfs tegen bestaande orders in durven gaan. De effectiviteit van *Auftragstaktik* hing dus volledig af van de persoon die hem moest uitvoeren. Een officier die zelf verantwoordelijk was voor zijn beslissingen moest aan hogere eisen voldoen dan een die alleen maar de uitvoerder was van bevelen van hogerhand. Oftewel: goed leiderschap was cruciaal. Daar werden Duitse officieren (en onderofficieren) dan ook in opgeleid. In de collectieve herinnering overheerst het beeld van de stram saluerende, hielenklakkende typisch Pruisische officier. De werkelijkheid was juist anders: een Duitse officier werd voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog juist getraind in zelfstandig denken. Het centrale adagium daarbij was: altijd handelen. Foute beslissingen werden getolereerd, niets doen niet. Deze mentaliteit bleef niet beperkt tot officieren. In de *Wehrmacht* waren de betrekkingen tussen het kader en hun ondergeschikten veel beter dan in het leger van keizer Wilhelm II tijdens de Eerste Wereldoorlog en ook onderofficieren en manschappen werd geleerd initiatief te gebruiken en zelf na te denken.²³ Dit was ongetwijfeld de sterke kant van het Duitse leger, zelfs in 1944. Het was dan ook niet zo zeer dankzij het nationaalsocialistisch gedachtengoed dat het leger zo goed functioneerde, maar vooral door de manier waarop het was georganiseerd.

De kracht van het Duitse leger lag daarnaast in het zesde oorlogsjaar vooral in de ruime ervaring, althans van het kader. Alhoewel het merendeel van de manschappen in de divisies in Noord-Brabant volstrekt onervaren was toen ze voor het eerst tegen het geallieerde invasieleger in het veld moesten treden in 1944, was het kader daarentegen juist gehard door de ervaringen in Rusland.²⁴ Daar, aan het Oostfront, hadden officieren en onderofficieren zich nog verder bekwaamd in het militaire handwerk. Na de verovering van Polen waren veel tekortkomingen aan het licht gekomen, vooral bij de infanterie, maar deze werden opgelost nog voor het Derde Rijk ten strijde trok tegen België, Nederland, Luxemburg en erfvijand Frankrijk. Hoewel de *Wehrmacht* het tegen een overmacht moest opnemen in mei 1940, werd Frankrijk in vier weken verslagen dankzij innovatief, energiek en snel opereren. Verdere ervaring werd opgedaan op de Balkan en in Noord-Afrika, maar vooral in de Sovjet-Unie, waar de Duitse troepen van meet af aan tegen een veel sterkere tegenstander in een uiterst bloedige strijd verwickeld waren.

Na de aanvankelijke overwinningen keerde het tij in 1943 en werd een nederlaag alleen voorkomen door snel en flexibel opereren. Desondanks werden de troepen maand na maand verder teruggedrongen. Georganiseerd terugtrekken is een van de lastigste militaire manoeuvres, maar ook hierin waren de officieren goed getraind. Het was niet toevallig dat

het Duitse handboek voor officieren uitgebreide instructies bevatte over de manier waarop een succesvolle terugtocht moest worden uitgevoerd.²⁵ In een apart hoofdstuk werd aandacht besteed aan het vertragend gevecht, het inzetten van achterhoedes, het tijdig voorbereidingen treffen, het optimaal benutten van het terrein enzovoort. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de *Bundeswehr* na de oorlog opnieuw veel aandacht besteedde aan dit onderwerp.²⁶ Al deze ervaringen, opgedaan aan het Oostfront, werden in het Westen opnieuw in praktijk gebracht, een niet onbelangrijke factor van de effectiviteit van het Duitse optreden. Hoe zat het met hun tegenstander die immers ook al vijf jaar oorlog achter de rug had?

Schema Twenty-First Army Group midden oktober 1944.

De Geallieerden

Als we praten over de *Twenty-First Army Group*, over wie hebben we het dan? In het bovenstaande schema staat de opzet van de legergroep. Zoals op afbeelding 2 is te zien, waren alleen het *I Corps* en *XII Corps* betrokken bij de laatste fase van de bevrijding van Noord-Brabant. Maar hoe sterk waren deze divisies nu precies? De organieke sterkte van een Britse of Canadese infanteriedivisie was 18.347 man, van een Amerikaanse 14.037. Een Britse pantserdivisie telde op papier 14.964 man. De gemiddelde geallieerde divisie was dus een flink stuk groter dan een Duitse. Natuurlijk hadden ook de geallieerde eenheden zwaar geleden door de strijd in Normandië tegen de tijd dat ze in Noord-Brabant arriveerden:

²² Een uitgebreide bespreking van de ontwikkeling staat in Leistschneider, *Auftragstaktik*, in Gross, *Führungsdenken*, 175-190.

²³ Liddell Hart, *The other side of the hill*, 265.

²⁴ Dat valt af te leiden uit de *Personalakten* van de betreffende officieren en de verhoren van de krijgsgevangenen in de Britse en Canadese *Intelligence Reports* en *Intelligence Summaries*.

²⁵ *Heeresdienstvorschrift 300/II*, 511-530.

²⁶ Het Amerikaanse leger daarentegen was tijdens de Tweede Wereldoorlog helemaal niet getraind in terugtrekken, er werd alleen offensief gedacht. Dat wreekte zich bijvoorbeeld tijdens de aanvang van het Duitse Ardennenoffensief.

hun verliezen bedroegen ongeveer 11 procent.²⁷ Al met al was de geallieerde strijdmacht daarmee nog steeds veel sterker dan de Duitse. Deze cijfers verdienen nog één kanttekening.

Dat een Britse infanteriedivisie ruim 18.000 man telde, wil niet zeggen dat die allemaal aan het front opereerden. Sterker nog, slechts een kleine minderheid moest het directe gevecht aangaan met de vijand. Een divisie had een enorme 'overhead' van ondersteunende troepen zoals monteurs, artsen, chauffeurs, koks, administrateurs en noem maar op. (In de Duitse eenheden was deze groep kleiner, maar ook nog altijd veel groter dan het vechtende deel van de troepen.) Slechts zo'n 3.500 soldaten moesten daadwerkelijk de vijand te lijf gaan.²⁸ Natuurlijk liep iedere militair het risico te sneuvelen door een verdwaalde granaat of bom, maar dat gold even goed voor burgers. De risico's binnen een divisie waren dus beslist onevenredig verdeeld en de mannen in de frontlinie leden 85 procent van de verliezen.

Een Typhoon jachtbommenwerper nog voorzien van de zogenaamde *invasion stripes*. (Collectie Didden/Swarts)

Een grote troef aan geallieerde kant was het absolute luchtoverwicht. Dit betekende dat hun eigen troepen niet hoefden te vrezen voor ingrijpen van de *Luftwaffe* en – in theorie – konden rekenen op ondersteuning vanuit de lucht. Hier was zelfs een speciaal onderdeel voor opgericht, *Second Tactical Air Force (TAF)*. Wat echter vooral opvalt bij het bestuderen van de strijd in Noord-Brabant, is dat de oppermachtige Britse luchtmacht, behoudens enkele uitzonderingen, schitterde door afwezigheid. De eenheden van de *Second TAF*, die opereerden vanaf bases in België (en eind september ook vanaf Volkel en Eindhoven), richtten zich vooral op de aan- en afvoerlijnen ver achter het front. Geheel conform de door henzelf opgestelde richtlijnen had, na het behalen van het luchtoverwicht, het vijandelijke achterland prioriteit en kwam steun aan de grondtroepen op de allerlaatste plaats.²⁹ Vooral tijdens *Market Garden* verzaakte de *Second TAF* zijn eigenlijke plicht, wat er onder meer toe leidde dat de tegenstander zich overdag vrijelijk kon verplaatsen en via weg en spoor in de

Peel ongestoord vanuit Duitsland konden worden versterkt.³⁰ Maar ook tijdens *Suitcase* en *Pheasant* verleenden Britse jachtbommenwerpers slechts sporadisch directe luchtsteun, zelfs wanneer het weer het toeliet.

Behalve dat de Britse divisies meer manschappen telden dan hun Duitse tegenhangers, waren ze ook zwaarder bewapend en hadden ze meer artillerie en infanteriewapens. Hier hoort wel een kanttekening bij: de Britse mitrailleurs waren inferieur aan de Duitse, een *Bren Gun* was niet opgewassen tegen een *MG 42*, een *PIAT* niet tegen een *Panzerschreck*. De grootste troef was wel dat de Britse eenheden zonder uitzondering beschikten over gemotoriseerd vervoer. In tegenstelling tot hun Duitse collega's hoefden geallieerde infanteristen nooit grote afstanden te voet af te leggen. Er was een overvloed aan voertuigen. Zelfs bij de infanteriedivisies gebruikten de verkenningseenheden snelle pantserwagens. Montgomery's legermacht was dus in hoge mate mobiel. Maar niet alles was hosanna aan geallieerde kant, er waren beslist ook schaduwkanten.

Moreel

Allereerst kampte – vooral – het Britse leger met problemen ten aanzien van het moreel van de troepen. Het is niet zo dat de soldaten niet geloofden in de eindzege, maar velen waren na vijf jaar oorlogsmoe. Juist de meest ervaren eenheden als de *7th Armoured* en de *51st (Highland) Division*, waarvan de legerleiding hoge verwachtingen had bij de landing in Normandië, hadden hieronder te lijden. Na de bevrijding van Sicilië waren ze teruggekeerd naar Engeland om zich te voorbereiden op operatie *Overlord*, de invasie van Frankrijk. Daar ontmoetten deze soldaten leeftijdgenoten die dezelfde periode in relatief comfortabele omstandigheden hadden doorgebracht, thuis in Engeland. De veteranen hadden daarentegen jaren van strijd achter de rug, ze hadden kameraden zien sneuvelen en waren soms zelf gewond geraakt. Maar hun leeftijdgenoten waren bijvoorbeeld vrijgesteld van dienstplicht wegens essentiële arbeid. Ook troffen de veteranen soldaten die drie jaar lang nog geen schot hadden gelost aangezien hun eenheid al die tijd werd klaargestoomd voor operatie *Overlord*. Het overheersende gevoel was: waarom zouden uitgerokend zij, de veteranen, voor de zoveelste keer hun leven in de waagschaal stelen?³¹ Bovendien: wie wilde er, met het einde van de oorlog in zicht en een geallieerde zege zo goed als zeker, nog sneuvelen?

Al deze twijfels kwamen in Normandië tot uiting in zwak en overdreven voorzichtig opereren, tactische blunders en tegenvallende prestaties bij de 'oude rotten'. Dat vroeg natuurlijk om ingrijpen van hogehand. Officieren die niet voldeden moesten al snel het veld ruimen en tijdens de zomer en de herfst van 1944 waren er dan ook veel wisselingen in de leiding van bataljons, brigades, en zelfs divisies. Montgomery verving zonder veel scrupules iedere commandant die onderpresteerde of zich niet aanpaste en zo het einddoel in gevaar bracht.³² Zo was ervaring in 1944 in het Duitse leger een pluspunt geworden, in het Britse een nadeel.

27 Ellis, *Victory in the West II*, 141.

28 Bouchery, *The British Tommy in North-West Europe 2*, 40-46.

29 Zoals vastgelegd in Coningham's instructie FM 100-20.

30 In detail na te lezen in Didden en Swarts, *Kampfgruppe Walther*.

31 Brief majoor Eric Mainwaring (commandant A Company 5th Queen's Own Cameron Highlanders) 10 juni 1985. Enkele Highlanders vochten al vijf jaar en waren er bij toen de divisie in 1940 in Frankrijk een verpletterende nederlaag leed.

32 De Amerikaanse bevelhebbers zoals Bradley (US 12th Army Group) waren nog rigouzeuzer en ontsloegen commandanten bij de minste of geringste tegenslag.

De *Manpower crisis*

Maar het grootste probleem aan geallieerde kant was wel wat bekend kwam te staan als de *Manpower crisis*, het tekort aan geschikte infanteristen bij het leger.³³ Het kwam er kort gezegd op neer dat het expeditieleger dat Duitsland moest verslaan zowel kwantitatief als kwalitatief onvoldoende was toegerust. Teveel gemobiliseerde jongemannen waren ingezet bij de *Royal Air Force*, het Ministerie voor vliegtuigproductie en de zogenaamde *Special Forces*.³⁴ Deze keuze was in hoge mate bepaald door de Britse premier zelf, Winston Churchill. Dat uitgerekend de infanterie hiervan het slachtoffer werd lag ook aan verkeerde keuzes door de legerleiding. Een goede infanterist moet namelijk fysiek sterk, jong en gemotiveerd zijn, maar teveel van zulke geschikte kandidaten kwamen bij andere onderdelen terecht. Montgomery was er zich ten volle van bewust dat zijn legermacht niet alleen te klein was, maar bovenal, dat opgelopen verliezen niet meer in voldoende mate konden worden goedgeemaakt. In 1944 liep het Verenigd Koninkrijk tegen de grens aan van het aantal dienstplichtigen dat nog kon worden opgeroepen. (Uiteindelijk gebeurde eind 1944 dan ook wat Montgomery en zijn staf al hadden gevreesd: twee bestaande divisies moesten worden opgeheven en hun manschappen verdeeld over de overige divisies.³⁵) Kortom, Montgomery wist dat hij, vanaf het moment dat zijn troepen voet aan wal zetten in Frankrijk, de verliezen zoveel mogelijk moest zien te beperken. Maar niet alleen het Britse leger zag de bodem van het menselijk reservoir in zicht komen.

Ook bij de Canadezen liepen de tekorten bij de infanterie snel op en niet alleen door de strijd in Frankrijk. Zo verloren bijvoorbeeld de *Black Watch* op vrijdag 13 oktober bij hun pogingen om Woensdrecht in te nemen niet minder dan 184 man, waaronder 58 doden. Dat waren verliezen die niet eenvoudig konden worden goedgeemaakt.³⁶ De rekruten die arriveerden waren te gering in aantal en hadden, door hun gebrek aan ervaring, een veel kleinere kans om ongeschonden uit de strijd te komen. Sommigen hadden nog nooit een handgraat gegooid of een mitrailleur afgevuurd toen ze aan het front arriveerden.³⁷ De Polen hadden een nog veel groter probleem om de tekorten aan te vullen aangezien hun land in Duitse handen was en er dus geen beroep kon worden gedaan op rekruten vanuit Polen zelf. Voor dit probleem werd een unieke oplossing gevonden. Gevangengenomen *Volksdeutsche*, geboren Polen die gedwongen aan Duitse kant vochten, kregen de keuze voorgelegd om in krijgsgevangenschap te gaan

Veldmaarschalk Bernard Law Montgomery. (Collectie Didden/Swarts)

dan wel zich bij hun landgenoten aan te sluiten om aan geallieerde kant te vechten. Menig-een koos voor het laatste en zo konden de Poolse verliezen tenminste gedeeltelijk worden gecompenseerd, al kwam het de kwaliteit van de divisie uiteindelijk niet ten goede. Alsof deze problemen nog niet ernstig genoeg waren, schoot ook de geallieerde tactiek ernstig tekort.

De Britse tactiek³⁸

Al voor D-Day wist Montgomery dat het expeditieleger waarmee hij het Derde Rijk de beslissende slag moest toebrengen problemen had op het gebied van het moreel, plus een nijpend tekort aan troepen. Maar ook op tactische gebied ('hoe verslaan we de tegenstander?') was het – in zijn algemeenheid – niet opgewassen tegen de *Wehrmacht*. De Britse troepen waren domweg niet flexibel genoeg. Montgomery moest al deze fundamentele problemen oplossen. Nu hingen deze kwesties samen en de oplossing die de Britse veldmaarschalk vond was een manier van opereren die bekend kwam te staan als *Colossal Cracks*, gigantische scheuren of bressen. Deze benaming spreekt voor zich: beuk net zo lang op de vijandelijke linies tot er een scheur (*crack*) ontstaat en jaag daar vervolgens een zo sterk mogelijke troepenmacht doorheen. Omdat het Britse leger niet erg professioneel was en niet in staat tot ingewikkelde manoeuvres moest de aanval altijd tot in detail worden gepland. Iedere deelnemer diende vooraf precies te weten wat hij wanneer moest doen. Een dergelijke operatie heette dan ook een *set-piece battle*, een slag waarbij alles vooraf was uitgetekend. Ruimte voor improvisatie was er niet. Een tweede kenmerk was dat zoveel mogelijk troepen zich moesten concentreren op de plaats waar de doorbraak zou komen.

Daarnaast ging Montgomery's tactiek ook uit van een zekere mate van traagheid en voorzichtigheid en vooral, het vermijden van onnodige risico's, opnieuw omdat zijn troepen eenvoudig niet goed genoeg voor waren voor een andere manier van vechten. Het laatste, maar niet minst belangrijke aspect van *Colossal Cracks*, was het overvloedig gebruik van vuurkracht, in de vorm van bombardementen vanuit de lucht, maar vooral, en zeker in Noord-Brabant, door de artillerie. Gelukkig voor de Britten was hun artillerie het meest professionele onderdeel van het leger omdat artillerieofficieren meer – exacte – kennis in huis moesten hebben dan hun collega's bij de infanterie. Zo werd 'eerst schieten, dan aanvalen' het motto van de Engels-Canadese troepen in 1944, of zoals brigadier 'Bill' Williams, Montgomery's eigen inlichtingenofficier het verwoordde: 'let metal do it rather than flesh.'³⁹

Overdreven

Deze tactiek had natuurlijk een principiële zwakte. Opereren volgens een draaiboek was vragen om problemen. Oorlog is immers chaos en de vijand hield zich natuurlijk vaker niet dan wel aan het geallieerde programma. Dit leidde telkens tot een sterke neiging bij

33 Een uitgebreide analyse over de oorzaak van deze crisis (niet de gevolgen) wordt gegeven door John Robert Peaty in zijn proefschrift uit 2000 (*British Army Manpower Crisis 1944*).

34 De algemene benaming voor commando's en andere specialistische eenheden.

35 In augustus de 59th (Staffordshire) Division en in oktober de 50th (Northumbrian) Division.

36 War Diary Black Watch, October 1944, LAC RG 24-15009.

37 Stacey, *The Victory Campaign*, 385.

38 Deze paragraaf is gebaseerd op twee studies: Hart, *Colossal Cracks*, en Place, *Military Training in the British Army*.

39 Hastings, *Overlord*, 180.

de Britse troepen om te stoppen en verstijfd te reageren – niet uit angst, maar omdat ze niet wisten hoe verder te gaan aangezien ze daar geen specifieke orders voor hadden. Ook leidde deze manier van aanvallen tot een overdreven gebruik van munitie, wat in geen verhouding stond tot wat er nodig was. Dit zorgde voor veel verwoestingen en onnodige slachtoffers bij de burgerbevolking. Wat tegenwoordig *collateral damage* heet was toen geen discussiepunt en zo betaalden de Brabantse burgers de prijs van de buitensporige inzet van de artillerie. Daarover meer aan het slot van dit artikel.

<p>5 SEAFORTH OPERATION ORDER No. 9. TOP SECRET. Operation: 'GUY FAWKES' G/2/2 Ref Maps— 3rd Nov 44. HOLLAND 1/25000—10 SE, 10 NE.</p> <p>INFORMATION</p> <p>1. Enemy (a) Little is known about the enemy but believed to be holding island bounded by R WAAL—'S HERTOGENBOSCH—APWATERINGS CANAL with 6 Bns which consist of a mixed collection from various Divs we have been fighting stiffened by elements of SS. (b) Bridges over R MAAS still intact indicating ability to reinforce with SP Guns and the 'odd' Tank. (c) Plans have been captured indicating that the enemy has a withdrawal plan ready to put into effect if attacked in strength, therefore initial resistance is expected to be stiff.</p> <p>2. Own Tps (a) 153 Inf Bde is attacking at H+40 on Right flank of 152 Inf Bde to capture NEEUWKUIK 2346—VLIJMEN 2646—HAARSTREK 2448. (b) 133 Inf Bde and 154 Inf Bde are staging diversions in area of BAARDWIJK 1747 and 'S HERTOGENBOSCH. (c) An Armoured coln consisting of AVREs, Sqn of Tanks and Sqn of 2 Derby Yeo are forcing a route from 'S HERTOGENBOSCH along NORTH bank of Canal to open an early tank route.</p> <p>3. Additional Tps (a) Under comd 152 Inf Bde :— 'D' Coy 1/7 Mx. 2 Pls 'D' Coy 1/7 Mx. 243 A/Tk Bty RA CCP 175 Fd Amb. Sec Div Pro Coy. In support East Riding Yeo Div Arty Two Tps 141 RAC (Crocodiles)</p> <p>(b) Under comd In support—5 Seaforth—Nil.</p> <p>INTENTION</p> <p>4. 5 SEAFORTH (a) Will make an assault crossing over APWATERINGS CANAL at 20544 and form an initial bridgehead. (b) Will capture area GROENWOUDE 210462.</p> <p>METHOD</p> <p>5. Gen (a) The attack will be carried out in Two Phases as under: Phase I Codeword—SPADES Assault Crossing and Formation of initial bridgehead. Note :—5 CAMERONS will make a simultaneous assault crossing on Left of the Bn. Phase II Codeword—DIAMONDS Capture of area GROENWOUDE 210462. Note :—2 SEAFORTH will simultaneously attack and capture area X Rds DRUNEN 199463.</p>	<p>(b) On completion of Phase I and Phase II 5 CAMERONS will pass through the Bn and capture area WOLFSHOEK 2147.</p> <p>6. Phase I (a) Tps—Right 'B' Coy, Left 'D' Coy. 'A' Coy will carry out tasks allotted. 'C' Coy will cross on order behind 'B' Coy.</p> <p>(b) Tasks (i) 'B' Coy—area dyke 207453. One Pl 'B' Coy will exploit to corner of dyke at 216453. (ii) 'D' Coy—area rd and dyke June 198451. (iii) 'C' Coy—will cross on order and will pass through 'B' Coy and capture SEMPKE 2045. (iv) Two Pls of 'A' Coy will cross the Canal on the Right and Left of 'B' & 'D' Coys respectively at initial assault. One Pl will supply ferrymen for the Bn. 'A' Coy will be responsible for the local protection of Class 40 bridge under construction at 208444.</p> <p>(c) Boundaries (i) Inter Bde Bdy. Between 133 Inf Bde and 152 Inf Bde—all incl 132 Bde :—Tract from ZANDKENT 220409—218442—SE edge of wood 217444—1k June 218452—thence tk to 215460. (ii) Inter Bn bdy. All incl 5 SEAFORTH X tks 189435—190444—rd crossing dyke 198453—X rds 199463. (Note :—after initial crossing 5 CAMERONS will be responsible for covering Class 9 bridge in area 198444)</p> <p>(d) Assembly Areas and FUPs (i) Coys will move by march route from present locn to assembly areas indicated on the ground at 1200 hrs. Route—X rds 220396—X tks 209411—GIERSBERGEN 211430—KLINKKAERT 203437. Order of March—'D' 'C' 'B' BnHQ. Head of 'D' Coy will pass SP 220391 at 1230 hrs. Tail of BnHQ will pass SP at 1300 hrs. (ii) Coys will be in assembly areas by 1445 hrs. (iii) At 1530 hrs Coys will move to FUP as recd and will be in posn ready to assault at 1630 hrs.</p> <p>(e) Boating Equipment (i) 25 MkIII Assault Boats with decking have been allotted to the Bn. Boats are allotted as under :— 'A' Coy—4 boats, 'B' Coy—7, 'D' Coy—7, Spare—7. (ii) Boats have been off-loaded in areas recd during night 3/4 Nov. (iii) 'A' Coy will detail one Pl, which will provide ferrymen for loading Coys as under :— 'B' Coy—14 men 'D' Coy—14 men Ferrymen will report to 'B' & 'D' Coys at 1500 hrs in Coy assembly areas. Os. C. 'B' & 'D' Coys will allot ferrymen to boats before moving to FUP. Ferrymen will stay with boats until 'tying up' on near bank after 2 SEAFORTH have crossed.</p>
---	--

De eerste pagina van de instructies voor het bataljon *5th Seaforth Highlanders* ter voorbereiding van de oversteek van het Afwateringskanaal bij Drunen in het kader van operatie *Guy Fawkes*.

Een fraai voorbeeld van de nauwgezette voorbereidingen die voorafgingen aan iedere aanval is het draaiboek dat het *5th Seaforth Highlanders* bataljon maakte ter voorbereiding van de oversteek van het Afwateringskanaal ten zuiden van Drunen waarvan hier de eerste pagina is afgedrukt.⁴⁰ Werkelijk alles was tot in detail vastgelegd, niet alleen over de aanval zelf, maar ook de voorbereiding, de aan- en afvoer, het gebruikte materieel, de routes en ga maar door. Van de ene kant toont het de verregaande professionaliteit van het Britse leger in het zesde oorlogsjaar. Van de andere kant getuigt het van een haast neurotische, boekhoudkundige gedetailleerdheid die niets met oorlogsvoering te maken heeft. Het lijkt erop dat nauwkeurige instructies de chaos, die ieder gevecht onvermijdelijk kenmerkt, moesten bezweren. Ter vergelijking: aan Duitse kant bestonden zulke uitvoerige instructies op dit lage niveau niet, zeker niet op papier.

Oorlog is een keiharde leerschool en gedurende de strijd in Normandië kwam nog een ander ernstig gebrek in de Britse wijze van oorlogvoeren aan het licht. Al na enkele dagen werd duidelijk dat de officiële Britse manier van aanvallen, waarbij tanks en infanterie gescheiden opereerden, niet werkte. En dus onderging de Britse tactiek heel geleidelijk een noodgedwongen transformatie.⁴¹ Montgomery hield tijdens de strijd een vinger aan de pols door middel van *Immediate Reports*, die, zoals de naam aangeeft, meteen na een operatie of gevecht een analyse gaven van wat er goed dan wel fout was gegaan.⁴² Dankzij de inzichten die deze berichten hem gaven, veranderde Montgomery zelf van een starre, dogmatische bevelhebber in een reflectieve. De rapporten gaven al snel aanleiding tot wijzigingen van bovenaf, maar ook de commandanten zelf droegen veranderingen aan.⁴³ Op den duur onderscheidde Montgomery en zijn staf drie soorten commandanten, de vernieuwers, de uitvoerders en de conservatieven (*blockers*).⁴⁴ Tegen de tijd dat de *Twenty-First Army Group* in Noord-Brabant arriveerde was een belangrijk deel van de laatste groep de laan uitgestuurd of weggepromoveerd. Ook de samenwerking tussen tanks en infanterie ging geleidelijk aan steeds beter. Helaas voor de provincie zou de legergroep de vruchten van de geleerde lessen pas in 1945 ten volle plukken, lang na de bevrijding van Noord-Brabant.

Operatie Pheasant

Hoe pakte dit verschil in sterkte en manier van opereren nu uit tijdens de twee operaties die eind oktober van start gingen? We nemen *Pheasant* als voorbeeld, omdat de effectiviteit van het Duitse optreden hier het beste geïllustreerd kan worden. Vier Britse divisies -plus twee brigades- moesten het opnemen tegen drie Duitse, een ruime overmacht dus. Op de rechterflank van *XII Corps* (luitenant-generaal Sir Neil Ritchie) opereerde de *53rd (Welsh) Division* van generaal-majoor Bobby Ross die als doel had zo snel mogelijk 's-Hertogenbosch in te nemen en dan verder op te rukken in westelijke richting.⁴⁵ Links van de Welshmen stond de *51st (Highland) Division* van generaal-majoor Tom Rennie. De Schotten moesten via Schijndel een doorbraak forceren naar de Langstraat. Naast hen stonden de 'Woestijnratten', de *7th Armoured Division* van generaal-majoor G.L. Verney, die gebruik moest maken van een

40 War Diary 5th Seaforth Highlanders, 03.11.44.

41 Een gedetailleerde studie biedt de dissertatie van Forrester, *Montgomery and his Legions*.

42 Te vinden in de WO 205 archiefstukken van de 21st Army Group.

43 Belangrijke exponenten waren generaal-majoor 'Pip' Roberts (11th Armoured Division) en brigadegeneraal Michael Carver (4th Armoured Brigade).

44 Deze kwestie wordt uitgebreid besproken door Hart.

45 Voor de geïnteresseerde lezer en om verwarring te voorkomen: de Britse rang van generaal-majoor staat gelijk aan de Duitse luitenant-generaal. De daaropvolgende rang in het Britse leger was luitenant-generaal, in de *Wehrmacht* generaal.

Op donderdag 26 oktober woedt er een zware strijd in de omgeving van het station van 's-Hertogenbosch. Duitse militairen in de Peellandstraat lopen in de richting van het Emmaplein. De meeste linkse draagt een zogenaamde Panzerfaust. (Collectie Didden/Swarts)

opening geforceerd door de Schotten om door te stoten naar Loon op Zand. Op de uiterste linkerflank tenslotte stond de *15th (Scottish) Division*, onder bevel van generaal-majoor C.M. Barber, die als eerste doel Best en Tilburg had. De divisies kregen steun van de 150 tanks van de *33rd Armoured Brigade* en de 200 van de *6th Guards Tank Brigade*. Niet toevallig legde Ritchie zijn commandanten uit dat bij de komende operatie maar om één ding telde: snelheid.⁴⁶ Het zou een vergeefse oproep blijken.

Tegenover Ritchie's eenheden stond het Duitse *LXXXVIII. Armeekorps* van generaal Hans Reinhard. Dat bestond, zoals gezegd, uit drie divisies. Rond 's-Hertogenbosch stond de *712. Infanterie-Division* van luitenant-generaal Friedrich Neumann. Tegenover de *Highlanders* was de *59. Infanterie-Division* opgesteld die onder bevel stond van luitenant-generaal Walter Poppe. Beide eenheden hadden de lange en zware terugtocht van het *15. Armeekorps* meegemaakt en waren sterk verzwakt. Bij Tilburg daarentegen arriveerde net een nieuwe eenheid, de *256. Volksgrenadier-Division* van kolonel Gerhard Franz. De heldhaftige naam *Volksgrenadier* was overigens pure propaganda, want deze divisies telden ongeveer 2.000 manschappen minder dan de reguliere infanteriedivisies. (Nog schadelijker voor het Duitse leger was dat ze administratief onder de bevoegdheid vielen van de hoogste baas van de SS, Heinrich Himmler die geen enkele militaire ervaring had.)

Van start

Op 22 oktober 1944 lanceerde de *53rd (Welsh) Division* operatie *Alan* (iedere divisie had een eigen codenaam voor hun aandeel in *Pheasant*). De eerste dag bracht grote successen, Nuland en Rosmalen werden bevrijd en niet minder dan vijfhonderd Duitsers gaven zich over. Ondanks deze snelle overwinning bezweek de Duitse verdediging niet. De rest van Neumann's divisie trok methodisch terug op 's-Hertogenbosch. Hierop deed Ross een poging om de stad via de achterdeur in te nemen. Die poging mislukte en het duurde vervolgens tot 28 oktober eer de strijd om de hoofdstad van Noord-Brabant was gestreden. De *Highlanders*, die op 23 oktober operatie *Colin* lanceerden, kenden aanvankelijk ook succes. Ze bevrijdden Schijndel en Sint-Michielsgestel en sloegen een brug over de Dommel. Hierna liep de opmars vast in taaie Duitse tegenstand tussen Vught en Esch tot de Woestijnratten op 26 oktober een bres forceerden en daar razendsnel doorheen trokken tot in Udenhout. Vervolgens liep, zoals we in de opening van dit artikel zagen, de aanval op Loon op Zand vrijwel meteen weer vast.

Rechts daarvan slaagde de andere Schotse divisie er vrij snel in Best en Oirschot te bevrijden. Tilburg viel pas op 27 oktober in handen van de *15th (Scottish) Division*, en dan nog voornamelijk omdat Reinhard's troepen zich hadden teruggetrokken op de volgende stelling. Deze liep van Loon op Zand naar Dongen. Overal herhaalde zich hetzelfde patroon: aanvankelijk succes, dan een Duitse blokkade, dan weer voortgang, dan weer felle tegenstand. Het was een patroon dat het gevolg was van het methodische opereren van de Britse troepen dat sinds de strijd in Noord-Afrika het vaste model was geworden: concentreren – starten – stoppen – hergroeperen – starten, enzovoort. Dit was ook een logisch gevolg van de *Colossal Cracks* methode die alleen aanvallen volgens een vast plan toestond. Zodra een doorbraak was geforceerd was het wachten op de volgende instructies. Eigenmachtig

Poolse troepen hebben in de stromende regen Moerdijk bereikt. In het midden van het beeld een Sherman tank van het 2de Pantser-regiment en rechts een Dingo verkenningswagen van het 1ste Pantser-regiment. (Collectie IPMS)

Een tijdelijke begraafplaats van gesneuvelde Highlanders aan de Kuil in Udenhout. (Collectie Didden/Swarts)

handelen was ondenkbaar. Dat leidde tot voortdurend oponthoud precies op momenten dat er vaart in een aanval kwam en de vijand uit zijn evenwicht was gebracht. Zo ging iedere keer het momentum verloren en kreeg de tegenstander tijd om zich te hergroeperen.

Operatie Suitcase

In West Brabant, waar een waarlijk internationale troepenmacht ten aanval trok, was het patroon identiek hoewel het Duitse *LXVII. Armeekorps* onder generaal Sponheimer bijna even sterk was, althans op papier. Hier vochten vijf geallieerde divisies en drie tankbrigades (ruim één divisie) tegen vijf Duitse. Naast de Britse *49th (West Riding) Division* van generaal-majoor E.H. Barker trokken ook de Canadese *4th Armoured Division* van generaal-majoor Harry Foster, de *1st Polish Armoured Division* onder generaal-majoor Stanislas Maczek en de *104th US Infantry Division* onder generaal-majoor Terry Allen ten aanval. Sponheimer beschikte - van west naar oost - over de *Kampfgruppe Chill*, de beste eenheid binnen het *15. Armee*, de *346. Infanterie-Division* (luitenant-generaal Walter Steinmüller) en de *711. Infanterie-Division* (luitenant-generaal Josef Reichert), die beide zeer zwaar gehavend uit Frankrijk waren teruggekeerd. Daartussen, bij Zundert, arriveerde half oktober vanuit Tilburg de eveneens gehavende *245. Infanterie-Division* van luitenant-generaal Erwin Sander. De Duitse linkerflank bij Chaam en Gilze tenslotte was de verantwoordelijkheid van de *719. Infanterie-Division* van luitenant-generaal Felix Schwalbe. Sponheimers legerkorps werd daarnaast ondersteund door drie eenheden uitgerust met *Sturmgeschütze*.⁴⁷

Het verloop van de aanval, die hier al op 20 oktober losbarstte, zal voor de lezer geen verrassing zijn: de start was een snelle doorbraak langs de twee belangrijkste wegen vanuit Antwerpen. Twee dagen later werd de Nederlandse grens bereikt bij Essen dat in een nachtelijke Canadese aanval bevrijd werd. Dat laatste tot grote verrassing van de Duitse verdedigers die dergelijk flexibel optreden, buiten 'kantooruren', niet hadden verwacht. Niet minder dan 450 van hen werden bij deze actie krijgsgevangen gemaakt. Vervolgens liep de opmars weer vast in het glooiende terrein bij Wouwse Plantage en de turfvaarten bij Roosendaal. Hier hielden Duitse *Sturmgeschütze* huis onder de aanvallende Canadese en Britse tanks. Zo schakelden de tankjagers bij Roosendaal niet minder dan acht van de elf Churchill tanks uit.⁴⁸

Nadat de *Kampfgruppe Chill* zich eindelijk terugtrok uit Bergen op Zoom, stormden de Canadezen naar het noorden om bij Welberg opnieuw vier dagen te worden tegengehouden door dezelfde tegenstander. Ook hier dus weer telkens hetzelfde patroon: concentreren voor een aanval – doorbraak – vastlopen – opnieuw concentreren – nieuwe aanval et cetera. De enige uitzondering op dit patroon vormden de zeldzame nachtaanvallen, die met name de pas gearriveerde Amerikanen al snel met succes onder de knie kregen. Dit soort acties vormden de enige echte verrassing voor de Duitse troepen. Het riviertje de Mark was de volgende hindernis en de eerste twee pogingen om een bruggenhoofd te slaan (bij Standdaarbuiten en Nieuwe Veer) werden door snel Duits reageren in bloed gesmoord. Pas op 2 en 3 november lukte het de Amerikanen en Polen met succes over te steken en kon de eindfase beginnen. Zoals vermeld eindigde de veldtocht op 9 november bij Moerdijk. Het grootste deel van Noord-Brabant was eindelijk bevrijd.

47 Die heetten verwarrend genoeg ook brigades, maar hadden de omvang van een zwak Brits tankbataljon, maximaal 30 voertuigen, waar een Britse Armoured Brigade 150 tanks telde en een Tank Brigade zelfs 200.

48 War Diary 9th Royal Tank Regiment, 29.10.44.

Britse verliezen

Op dit punt is het belangrijke een misverstand uit de weg te ruimen. We hebben gezien dat de kern van Montgomery's operationele methode was om verliezen zoveel mogelijk te beperken. De lezer zou uit dit artikel dan ook de conclusie kunnen trekken dat het met de verliezen bij de geallieerde troepen waarschijnlijk wel meeviel. Helaas weerleggen de cijfers een dergelijke gevolgtrekking. We nemen -weer als voorbeeld- de twee Schotse divisies, de *15th (Scottish)*, die Tilburg bevrijdde, en de *51st (Highland) Division*, die van Schijndel oprukte naar de Langstraat.⁴⁹ Beide divisies telden ieder negen infanteriebataljons. Het waren deze mannen die tegen de vijand in het strijdperk moesten treden en, het is al eerder gezegd, 85 procent van de verliezen binnen hun divisie leden. Toen ze Engeland verlieten, kort na D-Day, telde ieder bataljon 845 man, onder wie 34 officieren. Toen de oorlog eindigde in 1945 telde een bataljon in de *15th Division* gemiddeld 144 doden en 649 gewonden, een totaal dus van 793. Bij de *Highlanders* lagen de cijfers nog dramatischer: elk bataljon telde gemiddeld 163 doden en 694 gewonden, bij elkaar opgeteld 857 man. (Van de officieren in deze infanteriebataljons sneuvelde in beide divisies gemiddeld een derde.) Dat betekent dus dat een infanterist statistisch gezien nul kans had om ongeschonden uit de strijd te komen. Nu lag het natuurlijk niet zo simpel, want sommige officieren en soldaten raakten meermaals gewond, of raakten eerst gewond en sneuvelden later. De cijfers kunnen dus niet een-op-een worden geïnterpreteerd. Maar toch: ze illustreren overduidelijk dat ondanks het voorzichtig opereren het leven voor de gewone infanterist niet echt veiliger was dan in de Eerste Wereldoorlog, al was de medische zorg wel heel veel beter, vooral dankzij het gebruik van het juist ontdekte penicilline. En er is nog een tragisch gevolg dat niet onbenoemd mag blijven.

Een Brits 5,5 inch kanon in de Loonse en Drunense Duinen wordt geladen. (Collectie Didden/Swarts)

Burgers

Helaas leidde de combinatie van effectief Duitse opereren en de aarzelende geallieerde tactiek, die gekenmerkt werd door veel te zware inleidende artilleriebeschietingen, onvermijdelijk tot grote aantallen slachtoffers onder de burgerbevolking. De prijs die Noord-Brabant betaalde voor de vroege bevrijding was dan ook erg hoog. Binnensteden, maar vooral veel dorpen werden totaal verwoest tijdens de strijd en het aantal slachtoffers onder de burgerbevolking was evenredig daarmee.⁵⁰ Er is geen compleet overzicht over het aantal burgerslachtoffers ten gevolge van de strijd in Noord-Brabant, maar een voorzichtige schatting komt uit op het getal van ruim 2.100 doden.⁵¹ Het aantal gewonden is een veelvoud hiervan en komt uit op ruim 6.000.⁵² Zo was de prijs van de bevrijding (de lange nasleep niet meegeteld) minimaal 8.000 burgerslachtoffers. We kunnen hier slechts een paar voorbeelden noemen. In 's-Hertogenbosch kwamen 355 mensen om bij de bevrijding. In de centrale Langstraat (Kaatsheuvel, Sprang-Capelle, Waalwijk en Waspik), waar alleen op enkele plaatsen korte tijd strijd werd geleverd, verloren toch nog 60 mensen het leven, in de oostelijke Langstraat (Drunen, Vlijmen, Heusden) 194.⁵³

Het totaal verwoeste centrum van Drunen nadat het puin is geruimd. (SALHA dm02785)

49 Verliezen in: Martin, *The History of the Fifteenth Scottish Division*, Appendix A, en Salmond, *The History of the 51st Highland Division*, 273.

50 Een overzicht van de materiële schade in Nederland wordt gegeven in Elisabeth van Blankenstein, *Defensie- en oorlogsschade in kaart gebracht*.

51 Johan van Doorn komt voor West Brabant uit op 650 burgerdoden, deze auteur (op grond van lokale publicaties en informatie van websites en heemkundekringen) voor de rest van Noord-Brabant op bijna 1500. Let wel: dit geldt alleen de slachtoffers van de bevrijding. Ook hierna vielen nog heel veel doden, door V-1's, achtergebleven mijnen, onontpofte munitie en, voor de regio's vlakbij de Maas, Duits artillerievuur. In het Land van Heusden en Altena vielen die winter nog eens 80 doden als gevolg van geallieerde beschietingen en luchtaanvallen. Het totale aantal burgerslachtoffers als gevolg van oorlogsgeweld in de provincie komt dus veel hoger uit.

52 Zie bijvoorbeeld Van Gent, *October 1944*, 153.

53 Hierbij zijn de 134 doden van de stadhuisramp inbegrepen.

De meeste van deze burgerslachtoffers kwamen om ten gevolge van de voorbereidende Britse beschietingen. Zoals gezegd, waren die van een ongekeerde intensiteit. Zo vielen bij de start van de bevrijding van de oostelijke Langstraat op 4 november in 100 minuten ruim 36.000 granaten op Drunen en omgeving.⁵⁴ Alleen al in het kleine stukje Brabant van 's-Hertogenbosch tot Geertruidenberg lieten 476 burgers het leven, voornamelijk als gevolg van beschietingen door de Britse kanonnen. Maar het was niet alleen de Britse artillerie die voor veel slachtoffers zorgde. Zo kwamen bijvoorbeeld in het dorp Klundert 78 en in Dinteloord 55 mensen om het leven als gevolg van aanvallen door jachtbommenwerpers van de *Second TAF*. Het leed in de verschillende gemeenschappen was dan ook groot.

Daarbij kwam nog eens dat in sommige plaatsen de aangerichte schade uitzonderlijk was. We denken aan 's-Hertogenbosch, Overloon, Best, Woensdrecht, Hoogerheide, Schijndel, Veghel, Klundert, de lijst is schier eindeloos. Al deze steden en dorpen waren veranderd in landschappen vol ruïnes. Het is dan ook geen wonder dat Zeeland, Noord-Brabant en Limburg tot de zwaarst getroffen provincies van Nederland behoorden toen de oorlog was afgelopen. Ondanks de enorme materiële schade en het verlies aan levens was de dankbaarheid van de bevolking groot. Bij de strijd om Klundert begin november stond op een gegeven moment het hele dorp in lichterlaaie en was de bevolking gedwongen overhaast te vluchten. Toen de inwoners een paar dagen later terugkeerden naar hun dorp was hun woonplaats bijna onherkenbaar veranderd. Bij het zien van de zwartgeblakerde, stinkende ruïnes van wat ooit hun huizen waren geweest, waren de mensen in shock. Even maar, want toen verwoordde een vrouw het overheersende sentiment: 'Maar we zijn de mof nu kwijt.'⁵⁵ Deze opmerking toont aan dat echte vrijheid geen holle frase is, maar een kostbaar goed, wat blijkbaar veel, heel veel waard is. Het is goed om ons dat nu, ruim 75 jaar later, te realiseren en de vrijheid die we hebben en als vanzelfsprekend aannemen, zorgvuldig te koesteren, want, zoals Lucebert ooit dichtte: 'Alles van waarde is weerloos.'⁵⁶

Conclusies

Deze auteur is opgegroeid in de jaren vijftig met verhalen over een verslagen en ongedisciplineerd Duits leger dat voedsel weghaalde bij de boeren, fietsen stal en nauwelijks bewaard was. Dit beeld, van een leger verwickeld in een wanordelijke terugtocht, is ook in veel boeken over deze periode blijven hangen. Zoals we hebben gezien was de werkelijkheid beslist anders. Bij veel confrontaties in Noord-Brabant in het najaar van 1944 toonden de Duitse militairen keer op keer hun professionaliteit en bewezen ze dat ze tactisch beter waren dan hun geallieerde tegenstanders. Zoals gezegd, betreft dit het tactisch niveau, de manier waarop een gevecht verloopt. Maar ieder gevecht staat uiteindelijk in dienst van een hoger niveau, het operationele. Nu is het interessante dat militaire professionals weten dat het een niet automatisch hoeft te leiden tot het andere.⁵⁷ Met andere woorden: een gevecht winnen betekent niet automatisch het bereiken van het hogere doel. Het omgekeerde geldt natuurlijk ook. Als we dit vertalen naar ons onderwerp dan zien we dat duidelijk terug. De Duitse troepen wonnen de strijd bij Goirle, bij Woensdrecht, bij Welberg, maar moesten uiteindelijk toch terug achter de Maas. En omgekeerd: de geallieerden verloren al deze gevechten, maar slaagden wel in hun operationele doel: het verdrijven van het Duitse *15. Armee* uit Noord-Brabant. Dit fenomeen, ieder gevecht winnen, maar de campagne verliezen, was de Duitse officieren in de herfst van 1944 maar al te bekend geworden uit Rusland. In de militaire geschiedschrijving is er zelfs een uitdrukking voor: *sie siegten sich operativ zu Tode*.⁵⁸

Superieure tactiek

De Duitse eenheden toonden zich vooral bedreven in verdragend gevecht, een van de lastigste militaire manoeuvres. Het kwam erop neer dat terwijl de hoofdmacht zich terugtrok op de volgende linie, een kleine maar vastberaden achterhoede zich ingroef op een plaats die de tegenstander moest passeren, met de opdracht zo lang mogelijk stand te houden. De juiste keuze qua terrein was hierbij heel belangrijk. Bij Voorburg, ten zuiden van Vught, wisten Duitse tankjagers (van het type *Hetzer*) een hinderlaag te leggen in een bosrand en zo de opmars van de *Highlanders* een hele dag op te houden. Bij Welberg maakte de *Kampfgruppe Chill* slim gebruik van eerder aangelegde stellingen en inundaties, en bij Roosendaal boden de oude turfvaarten en het golvende terrein aanknopingspunten voor de verdediging. Hierdoor konden Duitse eenheden iedere keer voorkomen dat ze werden omsingeld door hun tegenstander, hoewel die dus veel sterker, mobieler, sneller en wendbaarder was.

Hoe triest ook voor de burgerbevolking, vanuit het oogpunt van militair vakmanschap was de effectieve Duitse aanpak een prestatie van formaat, zeker voor deze verzwakte eenheden die net een zware terugtocht achter de rug hadden. Een dergelijke manoeuvre is lastig voor legers. Zoals hun opponent, Montgomery, na de oorlog erkende: *Experience in large scale retreats has always shown the tremendous difficulty of organizing troops who have carried out a long and painful march after being overwhelmed in battle*.⁵⁹ Het bewaren van de samenhang, ook na een nederlaag en tijdens een moeilijke terugtocht, was nu juist een kunst die de Duitse militairen in de loop van de oorlog tot het hoogste niveau hadden geperfectioneerd. De grote vrijheid van handelen die competente Duitse officieren hadden, het principe van *Auftragstaktik*, gekoppeld aan het aarzelende geallieerde optreden, verklaart waarom de bevrijding van Noord-Brabant, die feitelijk al op 17 september begon, pas op 9 november kon worden afgesloten.

Voorbeeldfunctie

Op tactisch niveau was het Duitse leger superieur. Een prominent militair historicus verwoordde het ooit zo: *The German army was a superb fighting organization. In point of morale, elan, unit cohesion and resilience, it probably had no equal among twentieth-century armies*.⁶⁰ Deze lof spreekt voor zich. Bij deze lof moet wel een kanttekening worden geplaatst, want een minderheid van dezelfde *Wehrmacht* heeft zich tijdens de Tweede Wereldoorlog schuldig gemaakt aan misdaden tegen de menselijkheid inclusief de Holocaust, met name in Polen, op de Balkan en in de Sovjet-Unie.⁶¹ Dat is iets wat vergeten mag worden ook niet bij een zakelijke professionele analyse. Het is een historische tragedie dat zij, de beste soldaten ter wereld, in dienst stonden van een boosaardig regime, en zo meehielpen het leed dat dit regime aanrichtte te verlengen tot mei 1945. Ook de geallieerde soldaten die in de frontlinie stonden wisten dat hun tegenstander meestal, zij het niet altijd, beter was.⁶² Dat de geallieerde soldaten desondanks hun plicht tot het bittere einde bleven vervullen is dan ook des te bewonderenswaardiger.

54 Cijfer geëxtrapoleerd uit de *War Diaries* van de *33rd Armoured Brigade, 3 AGRA* en *51st (Highland) Division*.

55 Stichting Crossroads Brabant '40-'45, *Brabant Remembers*, 135.

56 Lucebert, 'De zeer oude zingt', 1954.

57 *Army Doctrine Publications 2010*, 3-19.

58 Frieser, *Das Deutsche Reich*, 594.

59 Montgomery, *Normandy to the Baltic*, 121.

60 Van Creveld, *Fighting Power*, 163.

61 Voor het eerst uitgebreid gedocumenteerd in Heer/Naumann, *Vernichtungskrieg*.

62 Brief majoor Eric Mainwaring (commandant A Company 5th Queen's Own Cameron Highlanders) 10 juni 1985.

Opmerkelijk genoeg nam aanvankelijk geen enkele leger na 1945 de lessen over van de succesvolle Duitse manier van vechten. Het is beslist een ironie van de geschiedenis dat het principe van *Auftragstaktik* als eerste succesvol werd overgenomen door het Israëlische leger tijdens de *Yom Kippur* oorlog (6-24 oktober 1973). De Arabische tegenstanders van Israël leden in deze korte oorlog een bloedige nederlaag met repercussies die tot op de dag van vandaag duren. Opnieuw toonde deze manier van opereren zich overduidelijk superieur aan de meer traditionele, starre bevelvoering. Mede hierdoor en door ervaringen opgedaan tijdens de oorlog in Vietnam werd deze tactiek daarna al snel het centrale tactische principe binnen de NAVO waar het bekend is komen te staan onder de naam *Mission Command*.⁶³

Grote verschillen

Wanneer we stellen dat Duitse troepen tactisch beter waren dan de geallieerde moeten we hierbij wel een kleine kanttekening plaatsen. Tussen de verschillende divisies die in Noord-Brabant opereerden, bestonden flinke verschillen. We nemen twee uitersten. Een divisie als de *59. Infanterie-Division* van luitenant-generaal Poppe slaagde er met de grootste moeite in om de opmars van de Schotten te vertragen en werd bijna vernietigd, maar wist zich uiteindelijk toch te redden door zich terug te trekken achter het Afwateringskanaal ten zuiden van Drunen. Bij de daaropvolgende operatie, *Guy Fawkes* (4-5 november) waarbij de oostelijke Langstraat werd bevrijd, bood de divisie dan ook niet of nauwelijks tegenstand en trok zich vrijwel onmiddellijk terug achter de Bergse Maas.

Daar staat de *Kampfgruppe Chill* in West Brabant tegenover. De ironie wil dat uitgerekend deze geïmproviseerde eenheid zich vanaf begin september in Noord-Brabant ontwikkelde tot de meest efficiënte eenheid van het *15. Armeekorps*. De wapenfeiten spreken voor zich: de *Kampfgruppe* blokkeerde van 24 tot 26 september bij Schijndel de geallieerde opmarsroute, wat de genadeslag betekende voor operatie *Market Garden*. Daarna sloeg Chills strijdmacht begin oktober de geallieerde opmars richting Tilburg af bij Goirle, om een week later hetzelfde te doen bij Woensdrecht. De *Kampfgruppe* kampte met dezelfde problemen waar andere Duitse divisies mee te maken hadden: een tekort aan manschappen, te weinig zware wapens en munitie en een groot gebrek aan voertuigen. Desondanks

Generalleutnant Kurt Chill, commandant van de gelijknamige *Kampfgruppe*, de beste Duitse eenheid in Noord-Brabant. (Collectie Didden/Swarts)

wisten Chill en zijn troepen keer op keer het tij te keren ten gunste van de Duitse verdediging in Noord-Brabant. De verklaring moet gezocht worden in een eersteklas leiderschap. Chill zelf had het militaire handwerk geleerd aan het Oostfront, evenals een aantal van zijn belangrijkste ondercommandanten. Dat lijkt dan ook de cruciale factor te zijn geweest waardoor zijn eenheid optimaal functioneerde en andere niet.

Eindoordeel

Rest de vraag: had het anders gekund? Het simpele antwoord is: nee. Montgomery's infanterie was oorlogsmoe en van een middelmatige kwaliteit, daarvan was de Britse veldmaarschalk evenals de rest van de legerleiding zich maar al te zeer bewust. Zijn methode, de *Colossal Cracks*, was dan ook uit nood geboren en haalde het maximale uit de troepen die hij tot zijn beschikking had. De combinatie van een overvloed van materieel en massale artilleriesteun geconcentreerd op essentiële plaatsen bleek uiteindelijk effectief genoeg om het taai Duitse verzet te breken. De Duitse verdedigers in Noord-Brabant waren daarentegen geringer in aantal en in bewapening, maar, vooral de officieren, opereerden veel professioneler en efficiënter. Zij profiteerden maximaal van de voorzichtige aanpak van hun tegenstander en wisten als eersten orde in de chaos te scheppen.

Het lijkt intussen mode geworden om kritiek uit te oefenen op het voorzichtige Britse optreden en daarbij vooral het vizier te richten op Montgomery.⁶⁴ Dit is niet onlogisch gezien zijn complexe persoonlijkheid en zijn neiging in zijn naoorlogse herinneringen om net te doen of alles volgens plan was verlopen, maar geheel terecht is het niet. Montgomery maakte fouten, maar hij wist het maximale te halen uit de troepenmacht die hem ter beschikking stond en bleek bovendien gaande de veldtocht gretig om bij te leren, zoals het een professional betaamt. De trend om alle mislukkingen op het conto van de Britse veldmaarschalk te schuiven begon overigens al in 1944, nog tijdens de strijd, en werd vooral gevoed door Amerikaanse rancune, op alle niveaus en vanuit alle geledingen (inclusief de pers). Desalniettemin kunnen we constateren dat Montgomery er terecht voor had gekozen om een slijtageslag uit te vechten met de *Wehrmacht*. Die kon uiteindelijk alleen maar resulteren in een Duitse nederlaag en een geallieerde overwinning.

Afkortingen

BA:	Bundesarchiv, Koblenz.
BA-MA:	Bundesarchiv Militärarchiv, Koblenz.
IPMS:	Instytutu Polskiego i. Museum im. Gen. Sikorskiego, Londen.
LAC:	Library and Archives Canada, Ottawa.
SALHA:	Streekarchief Langstraat Heusden Altena, Heusden.
TNA:	The National Archives, Kew, Londen.

⁶³ Voor een kort overzicht van deze evolutie in bijvoorbeeld het Amerikaanse leger: <https://usacac.army.mil/sites/default/files/documents/mccoe/TheEvolutionOfMissionCommandInArmyDoctrine.pdf>

⁶⁴ Ook Anthony Beevor voegt zich in *Arnhem, The Battle for the Bridges* (Londen 2018) bij het koor van aanklagers met het herkauwen van de oude Amerikaanse klachten.

Archivalia

Kriegstagebuch Heeresgruppe B, Operationsbefehle, 01.09.44-30.09.44, BA-MA RH 19-IX/5.
 Kriegstagebuch Heeresgruppe B, Operationsbefehle, 01.10.44-15.10.44, BA-MA RH 19-IX/6.
 Kriegstagebuch Heeresgruppe B, Führerbefehle, 03.09.44-25.09.44, BA-MA RH 19-IX/7.
 Kriegstagebuch Heeresgruppe B, Lagebeurteilung, 06.09.44-16.10.44, BA-MA RH 19-IX/8.
 Kriegstagebuch Heeresgruppe B, Tagesmeldungen, 01.09.44-15.10.44, BA-MA RH 19-IX/10.
 Kriegstagebuch Heeresgruppe B, Letzte Meldungen, 10.08.44-30.09.44, BA-MA RH 19-IX/12.
 Kriegstagebuch LXXXVIII. Armeekorps, BA-MA RH 24-88/91-102.
 War Diary Twenty-First Army Group (Q), October 1944, TNA WO 171/142.
 War Diary Second Army (I), September & October 1944, TNA WO 171/224.
 War Diary XII Corps (I), October 1944, TNA WO 171/311.
 War Diary 7th Armoured Division (G), October 1944, TNA WO 171/442.
 War Diary 50th (Northumbrian) Division, September 1994, TNA WO 171/514.
 War Diary 51st (Highland) Division (G), October 1944, TNA WO 171/529.
 War Diary 33rd Armoured Brigade, October 1944, TNA WO 171/640.
 War Diary 11th Hussars, October 1944, TNA WO 171/844.
 War Diary 9th Royal Tank Regiment, October 1944, TNA WO 171/869.
 War Diary 3 Army Group Royal Artillery, January-December 1944, TNA WO 171/906.
 War Diary 5th Seaforth Highlanders, January-December 1944, TNA WO 171/1370.

Literatuur

- Blankenstein, Elisabeth van, *Defensie- en oorlogsschade in kaart gebracht*, Rapport Rijksdienst voor de Monumentenzorg (Zeist 2006).
- Bouchery, Jean, *The British Tommy in North-West Europe, 1944-1945, Volume 2, Organisation, Armament and Vehicles* (Paris 2001).
- Crevelde, Martin van, *Fighting Power, German and U.S. Army performance 1939-1945* (Westport Connecticut 1982).
- Delaforce, Patrick *Churchill's Desert Rats, From Normandy to the Baltic with the 7th Armoured Division*, Stroud 1994.
- Didden, Jack, *Fighting Spirit, Kampfgruppe Chill and the German recovery in the West between 4 September and 9 November 1944, a case study*, (dissertatie Radboud Universiteit Nijmegen 2012).
- Didden, Jack en Swarts, Maarten, *Autumn Gale, Kampfgruppe Chill, Schwere Heerespanzerjäger-Abteilung 559 and the German recovery in the autumn of 1944* (Drunen 2013).
- Didden, Jack en Swarts, Maarten, *Kampfgruppe Walther and Panzerbrigade 107, A Thorn in the Side of Market Garden* (Drunen 2016).
- Ellis, L.F., *Victory in the West Volume II, The Defeat of Germany* (London 1968).
- Essame, H., *The Battle for Germany* (New York 1969).
- Forrester, Charles James, 'Montgomery and his Legions', *A Study of Operational Development, Innovation and Command in 21st Army Group, North-west Europe 1944-1945*, (dissertatie University of Leeds 2010).
- Frieser, Karl-Heinz red., *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg Band 8, Die Ostfront 1943/44* (München 2007).
- Gent, Luc van, *October 1944, Den Bosch, Bevochten en bevrijd*, ('s-Hertogenbosch 1989).
- Gross, Gerhard P., *The Myth and Reality of German Warfare: Operational Thinking from Moltke the Elder to Heusinger*, (Lexington (KY) 2016).
- Hamilton, Nigel, *Master of the Battlefield, Monty's war years 1942-1944* (New York 1983).
- Heer, Hannes en Naumann, Klaus, *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944* (Hamburg 1995).
- Heeresdienstvorschrift 300/1, Truppenführung* (Berlin 1936).
- Hart, Stephen Ashley, *Colossal Cracks, Montgomery's 21st Army Group in Northwest Europe 1944-45* (Mechanicsburg 2007).
- Hastings, Max, *Overlord, D-Day and the Battle for Normandy 1944* (London 1984).
- Leistenschneider, Stephan, 'Die Entwicklung der Auftragstaktik im deutschen Heer und ihre Bedeutung für das deutsche Führungsdenken, in: Gerhard Paul Gross, *Führungsdenken in europäischen und nord-amerikanischen Streitkräften im 19. und 20. Jahrhundert* (Hamburg-Berlijn-Bonn 2001).
- Liddell Hart, B.H., *The other side of the hill, Germany's generals, their rise and fall, with their own account of military events 1939-1945* (London 1948).
- MacDonald, Charles, *The Siegfried Line Campaign*, (Washington 1963).

Martin, H.G., *The History of the Fifteenth Scottish Division 1939-1945* (Edinburgh/London 1948).

Montgomery of Alamein, *Normandy to the Baltic* (London 1946).

Müller, Rolf-Dieter, en Volkmann, Hans-Erich red., *Die Wehrmacht, Mythos und Realität* (München 1999).

Peaty, John Robert, *British Army Manpower Crisis 1944* (dissertatie King's College University of London 2000).

Place, Timothy Harrison, *Military Training in the British Army, 1940-1944* (London 2000).

Salmond, J.B., *The History of the 51st Highland Division 1939-1945* (Edinburgh 1953).

Stacey, C.P., *The Victory Campaign, The operations in North-West Europe 1944-1945* (Ottawa 1966).

Stichting Crossroads Brabant '40-'45, *Brabant Remembers, 75 personal life changing war stories* (Oisterwijk 2018).

Tessin, Georg, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945, Band 15* (Osnabrück 1988).

Wiggen van, O.P., Th. Pollaert, E. Jellema, *Tactiek om te begrijpen* (Almere 2009).